

4. VESNICE ZANIKLÉ PO ROCE 1945

Lukáš Funk

V poslední době bylo poukázáno na problematiku vsí zaniklých po roce 1945 jako významné archeologické téma a byla také zdůrazněna naléhavost takto orientovaného výzkumu (*Vařeka - Balý - Funk - Galusová 2008, 101 - 102*). Vsi v moderní době nezanikly pouze ve 2. polovině 20. století, avšak právě v poválečném Československu dochází v důsledku celé řady příčin k pustnutí i záměrné likvidaci stovek vesnických sídel a zanikání obcí pokračuje, byť sporadicky, i po roce 1989.

V této souvislosti se často setkáváme s termínem *zaniklá vesnice*. Vymezení tohoto pojmu však není jednotné a připouští řadu rozličných výkladů, zvláště je-li doplněn některým z často užívaných přívlastků, jako jsou vesnice sudetské, pohraniční, vysídlené, poválečné apod. V archeologii je používání tohoto pojmu zažité a vychází z dlouholetého výzkumu zaniklých středověkých vesnic (např. *Nekuda 1975; Klápště - Smetánka 1982; Smetánka 1988; Vařeka 2006*). Jiné užívané termíny jako je sídliště nebo osada představují v tomto kontextu synonyma (např. *Nekuda 1982; Nekuda 2000*). Novodobé písemné prameny úřední povahy ovšem termín vesnice nepoužívají. Již reformy císaře Josefa II. zavádějí *katastrální obce*, tedy sídelní jednotky s přesně vymezeným územím, včetně k nim náležejícím dalším, zpravidla menším sídlům (*Janák - Hledíková - Dobeš 2005, 298*). Po dokončení stabilního katastru byla roku 1849 stanovena pravidla územní samosprávy, která jsou po dílčích, mnohdy jen přechodných úpravách, platná dodnes. Každá vesnice na území Rakouské monarchie byla zařazena do jednoho ze dvou nově zřízených právních statutů a stala se obcí, tedy nejnižší státní správní jednotkou nebo osadou k ní příslušnou (*Janák - Hle-*

díková - Dobeš 2005, 298). Proto i historická literatura rozlišuje při zkoumání vesnického osídlení obce a osady. Termín vesnice je užíván zřídka a je chápán jako synonymum obce (srov. např. *Kovařík 2009*, 6). K nesrovnalostem dochází rovněž při snaze o vyčíslení vesnických sídel zaniklých po roce 1945.

Proměny osídlení v pohraničních oblastech se odrazily v rozsáhlých změnách místní samosprávy. Mnoho obcí v důsledku náhlého poklesu obyvatel ztratilo svůj právní statut a stalo se osadami. K zanikání celých obcí tak došlo jen v menším množství případů (130 zaniklých obcí v celé ČR po roce 1945; srov. *Kovařík 2009*, 6).

Výrazná redukce vesnického osídlení v poválečném Československu je důsledkem mnoha rozličných procesů a faktorů, které je možno členit do pěti základních skupin.

a) Výstavba vodních děl a jaderných elektráren

První skupinu ve většině případů tvoří sídelní jednotky zaniklé v důsledku výstavby rozsáhlých vodních děl. Takových lokalit lze na našem území nalézt několik desítek. Vzhledem k celkové ploše i celkovému počtu zničených vsí je nejcitelnějším zásahem tohoto typu do kulturní krajiny výstavba vltavské kaskády. Nejrozsáhlejšímu z vodních děl, Lipenské přehradě, podlehl šest vesnic. Shodný počet pohltila i přehrada Slapská a Orlická dokonce ještě o jednu více (*Cacák - Kouba 2008*). Obdobný počet vesnic také podlehl přehradám Nechanice a Přísečnice, a to včetně stejnojmenného města (*Bintorová - Děd 2004*) a Želivka (Švihov; *Beran 2012*). K této skupině je nutné přiřadit i několik lokalit, které nezakly v přímém důsledku výstavby, tedy demolicí a zatopením, ale z důvodu přerušení důležitých komunikací a styku se zázemím. K takovým patří například vesnice Skoky a Mlýňany nedaleko vodní nádrže Žlutice. Volně k této skupině náleží sedm vesnic, které musely uvolnit prostor komplexům dvou našich jaderných elektráren pokrývajících území několika katastrů (např. Skryje, elektrárna Dukovany nebo Březy, elektrárna Temelín; *Pelíšek 2006*). Na našem území nezaznamenáváme celé vsi zaniklé v důsledku výstavby dálnic či železnic.

b) Exploatace a zpracování surovin

Druhá skupina je tvořena souborem lokalit, které podlehly dobývání nerostných surovin. Rozsáhlou povrchovou těžbou hnědého uhlí jsou zasaženy především oblasti severozápadních Čech, zejm. Mostecká a Sokolovská pánev, kde těžbě muselo „ustoupit“ více než 100 vesnic, včetně historického města Mostu (*Prokop 2001; Sýkorová 2002*). Exploatace uranu na Jáchymovsku, křemeliny na Českobudějovicku a sklářských písků nedaleko Jičína zapříčinila zánik dalších sídelních jednotek. Dobývání černého uhlí padlo za obět šest lokalit na Karvinsku (*Beran 2012*). Do této skupiny je nutné přiřadit i lokality zaniklé v důsledku zpracování získaných surovin, jako je například pět

vesnic demolovaných při úpravě plochy nikdy nedokončeného úložiště popílku z tepelných elektráren na Chomutovsku (*Beran 2012*).

c) Vojenské výcvikové prostory a zakázaná pohraniční pásma

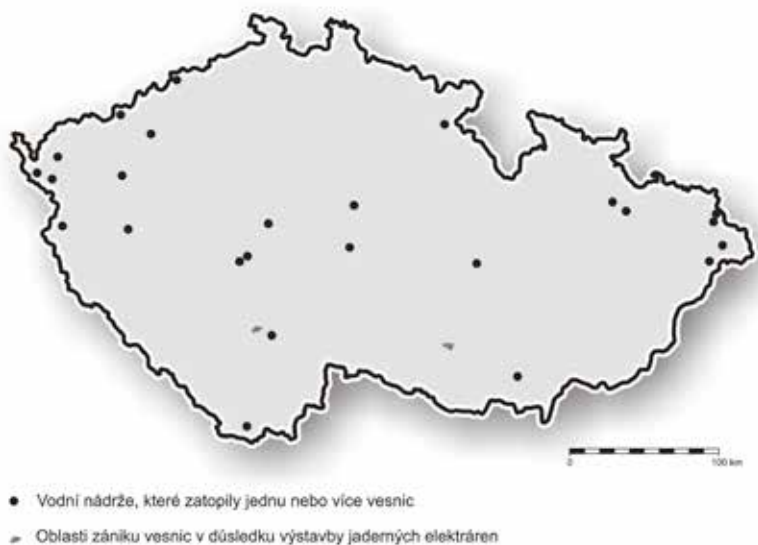
Po druhé světové válce byla na našem území zřízena řada rozsáhlých výcvikových prostorů a nepřístupných pásem, na jejichž území se ocitly stovky vesnic, které tak byly odsouzeny k zániku. V areálech vojenských prostorů jako jsou Boletice (*Záloha 1998*), Dobrá Voda, Hradiště, Doupov (*Augustin 1994*), Libavá, Prameny (*Tomíček 2006*), Jince a Ralsko (*Blažková 1995*) se úhrnem nachází téměř 150 lokalit. Vesnická sídla ve většině případů posloužila jako cvičné cíle pro letectvo, dělostřelectvo, tanky a další armádní složky. Zhruba shodný počet lokalit byl demolován na základě jejich polohy v blízkosti hranice s Německou spolkovou republikou a Rakouskem (*Kovářík 2006*, 67-70). Na zániku sídelních jednotek v blízkosti kontrolovaných hraničních pásem se zpravidla podílelo více příčin.

d) Rozšiřování a transformace městské zástavby

Tato skupina lokalit je často opomíjená. Druhá polovina 20. století je charakteristická plošným rozšiřováním městské zástavby, výstavbou nových panelových sídlišť, dopravních okruhů, příměstských výrobních, obchodních center apod. Urbanizace příměstské krajiny způsobila demolici mnoha historických vesnických sídel. Nejvíce těchto lokalit lze nalézt v okrajových čtvrtích hlavního města Prahy (*Štech - Wirth - Vojtíšek 2002*) a dále na území krajských a okresních měst (*Jordánková - Sulitková 2008; Navrátil 2007; Pokluda 2008; Boháč 2008; Kovář 2008*). Vyčíslení přesného počtu těchto lokalit je však nadmíru komplikované, a to především z důvodu vysoké variability jejich zániku a jeho rozsahu.

e) Destabilizace pohraničí

Množství obtížně uchopitelných faktorů, které v určitých kombinacích zapříčiňovaly zánik vesnic, lze obecně charakterizovat jako destabilizaci pohraničních oblastí. Ty lze rámcově rozdělit podle dopadu na sídelní jednotky či samotné objekty na kolektivní a individuální. Ke kolektivním faktorům pustnutí patří zejm. vysídlení německého obyvatelstva, osídlování pohraničí a kolektivizace. Jedná se o procesy, které se v důsledku dotýkaly všech vesnic a života obyvatel v pohraničí. Naproti tomu rabování, rozebírání objektů na stavební materiál, rozhodnutí o demolicích nebo jen neschopnost nově příchozích osídlenců hospodařit v nových podmínkách patří mezi faktory individuální, které se dotýkají osudů komunit, rodin i jednotlivců.

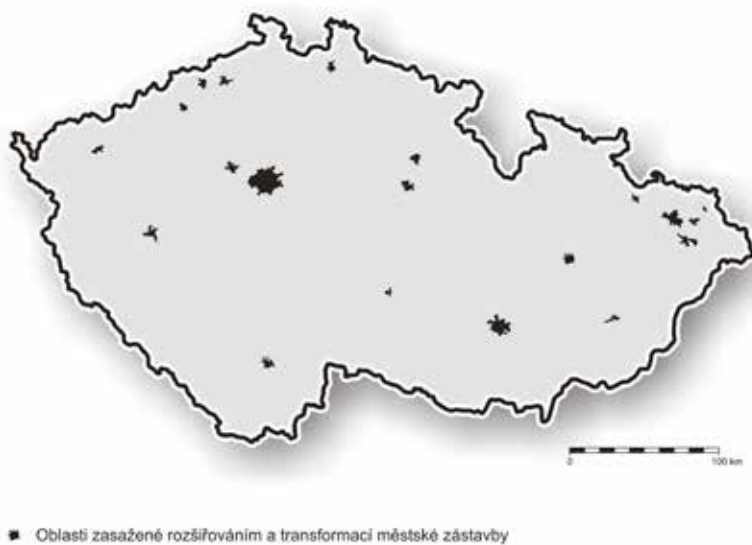
Obr. 1. Vodní nádrže a výstavba jaderných elektráren jako důvod zániku vsí v České republice (mapa L. Funk).

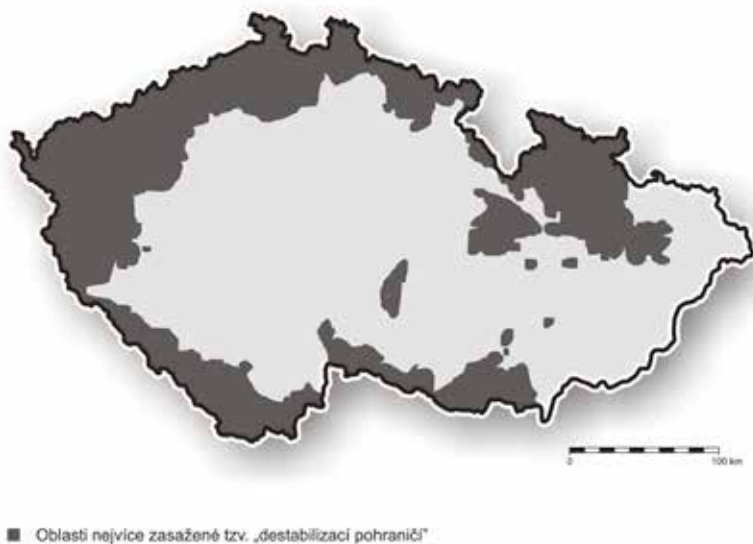
Obr. 2. Vsi zaniklé v důsledku těžby uhlí, uranu, křemeliny, sklářských písků, kyzu a zřízení úložišť popílku (mapa L. Funk).

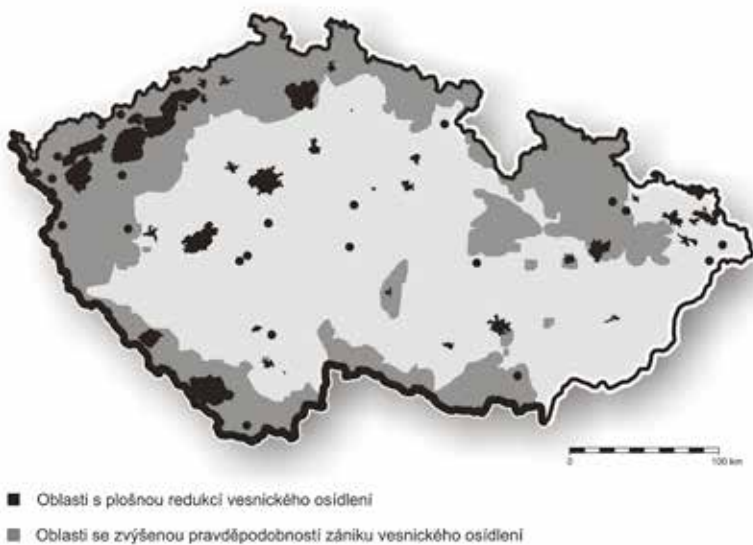
Obr. 3. Vojenské prostory a hraniční pásmo podél Železné opony (mapa L. Funk).

Obr. 4. Zánik a transformace vesnických sídel v souvislosti s rozvojem městských aglomerací (mapa L. Funk).

Obr. 5. Oblasti postižené odsunem obyvatelstva německé národnosti po 2. světové válce (mapa L. Funk).

Obr. 6. Oblasti plošné redukce vesnického osídlení (městské aglomerace, těžba) a oblasti s vysokou mírou zániku sídel v důsledku odsuny obyvatelstva německé národnosti v České republice (mapa L. Funk).